

De Eerste en Tweede Uitleg 1578-1596



Eerder verkondigde ik dat mijn interesse in de topografische ontwikkeling van de stad afneemt naarmate die planmatiger verliep. Organische groei is wat me boeit. De planmatige uitleg van middeleeuws Amsterdam verliep in vier fasen waarvan de eerste al was gepasseerd: het binnen de stad trekken van de Lastage in 1585. De plannen daarvoor stamden overigens al van 1566, maar werden uitgesteld door het uitbreken van de Opstand. Dat gaf het katholieke stadsbestuur de kans een onwelgevalige arbitrage betreffende de Lastage naast zich neer te leggen. De Alteratie van 1578 bracht de ommekeer en het nieuwe stadsbestuur haalde de plannen voor de Lastage direct weer van stal. Het was een geringe uitbreiding, een driehoek buiten de Sint Anthoniesdijk tot de Oude Schans. De Derde en Vierde Uitleg behelzen de enorme vergroting met de wereldberoemde grachtengordel in de vorm van een halve maan, maar daartussenin was er nog een Tweede Uitleg.

Dat was voor een stad als Amsterdam weliswaar een enorme onderneming maar de kneuterigheid waarmee er vorm aan gegeven werd maakt het toch weer interessant om te volgen. Eerst nog even de omtrekken van die uitleg. Grote steun ondervindt u door gelijktijdig de kaart van Pieter Bast uit 1597 er bij te houden. De uitleg omvat de strook land tussen de Herengracht en het Singel tot de Amstel en daar voorbij de min of meer kunstmatige eilanden Vlooienburg, Uilenburg, Marken en Rapenburg. Zwanenburg was al eerder door de lakennijverheid in gebruik genomen maar werd nu, eenmaal binnen de uitleg, interessant voor bebouwing en bedrijvigheid. De uitvoer startte in 1585 maar de toename van het inwoneraantal noodzaakte de vroedschap tot steeds weer nieuwe aanpassingen.

Profiel van Amsterdam, gezien over het IJ, van bolwerk Rijsenhooft (links) tot de Hooghe Noordt (rechts), Claes Jansz. Visscher 1611



Eerste of Tweede Uitleg?

Beter zou het zijn geen verschil te maken en beiden tot één groot project te rekenen. De tijd tussen eerste ontwerp en uitvoer van de Eerste Uitleg (1566-1585) is veel groter dan tussen die van de Tweede Uitleg (1585-1593). Bovendien werden gedurende de uitvoer van zowel de Eerste als de Tweede Uitleg de plannen bijgesteld, zodat het moeilijk is grenzen te trekken.

Militaire overwegingen lagen ten grondslag aan de omwalling van de Lastage en het is nooit de bedoeling van het katholieke stadsbestuur geweest er woongebied van te maken. De omwalling kwam tot stand onder druk van de voortdurende aanvallen van Gelre in de

De oude Haarlemmerpoort aan het Singel, gezien over de Haarlemmerdijk vanuit het noorden, vóór de uitleg van 1585

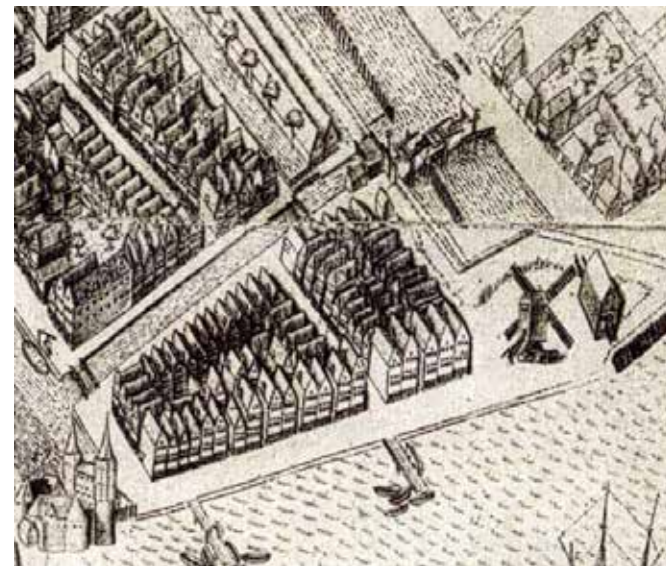


eerste helft zestiende eeuw. Het onverdedigd zijn van de Lastage, op het fort Montelbaen na, en het gevaar dat de onmisbaar geworden scheepsbouw liep maakte de situatie onhoudbaar. Stadhouder Willem van Oranje bemoeide zich ermee, de landvoogdes bemoeide zich er mee en de stad werd geen an-

dere keuze gelaten dan de Lastage te omwallen. Rond 1566 waren de plannen zover gevorderd dat ze alleen nog uitgevoerd hoefden te worden, maar daar kwam de Opstand tussen. De plannen bleven liggen zolang Amsterdam trouw bleef aan de Spaanse koning en zich niet meer gebonden zag aan uitspraken van de stadhouder, die opstandeling geworden was. Met de Alteratie (1578) trad een nieuwe protestants stadsbestuur aan, dat onmiddellijk plannen maakte voor de uitvoering van de omwalling van de Lastage en voor verdere uitleg van de stad. De deelname aan de Opstand en de blokkade van Antwerpen deden Amsterdam opbloeien en volstromen met vluchtelingen uit de Zuidelijke Nederlanden.

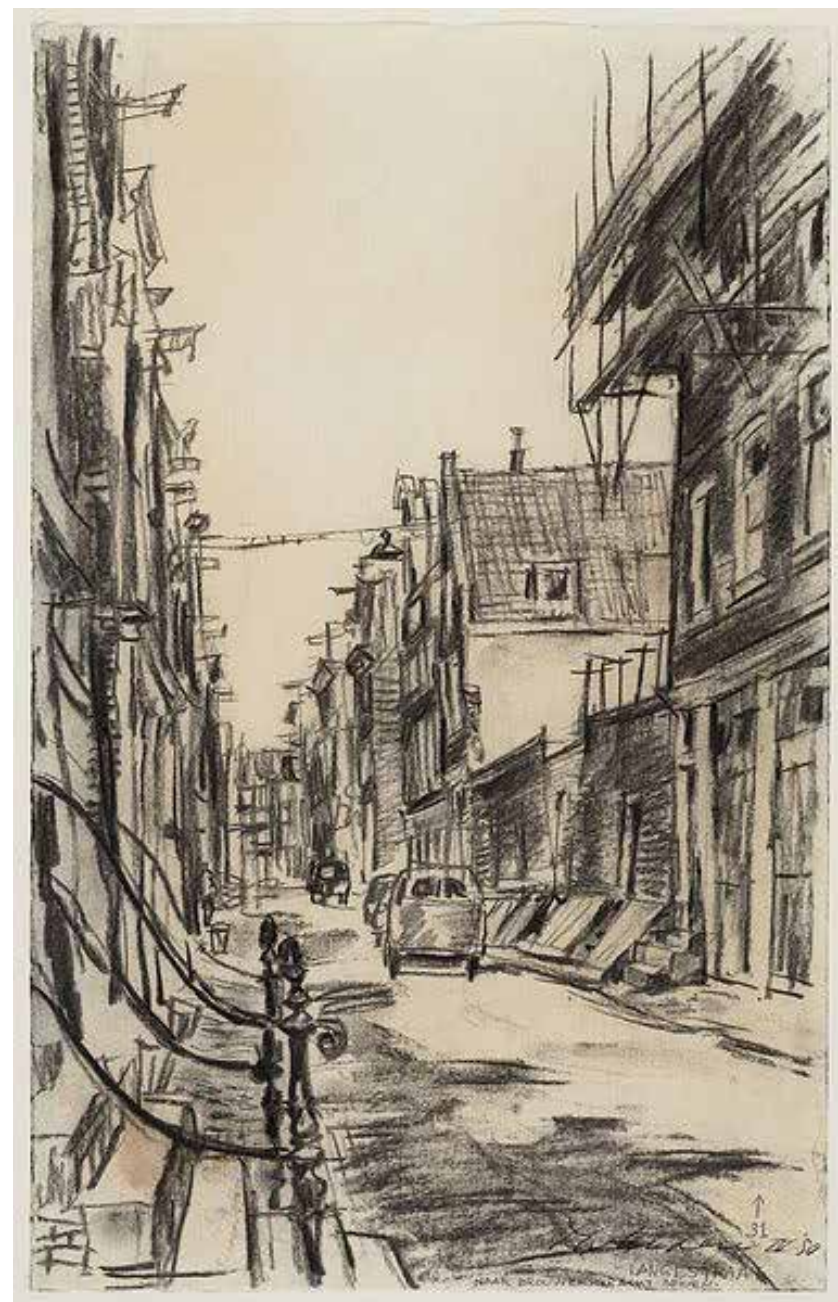
Lees ook: <https://www.theobakker.net/pdf/lastage.pdf>

<https://www.theobakker.net/pdf/deFremery.pdf> Hfdst.III



Van 1585 tot ±1612 stond aan de Herengracht een tijdelijke poort. Na demping werd dit de Herenmarkt. Ten noorden van de poort het bolwerk met fort aan het IJ

Behalve de omwalling van de Lastage in de jaren na 1579 kwam aan de westzijde van de stad de bouw van het vooruitgeschoven fort aan de Haarlemmerdijk gereed (zie kaart pag. 3). Dat zou later als bolwerk ingepast worden in de omwalling van de Tweede Uitleg. De versterking in het westen begon buiten de Haarlemmerpoort omdat die poort een zwakke schakel gebleken was. Daar immers vond 23 november 1577 de bijna geslaagde overval plaats door de watergeuzen onder overste Helling, die mede een aanleiding vormde voor Amsterdam's overgang naar de Opstand. Een belangrijk argument om de westelijke uitleg tot de tweede te rekenen is het totaal ander karakter ervan, dat onder invloed van nieuwe militaire adviseurs (Van Alcmair, prins Maurits) tot stand kwam. De vorm en omvang lijken in de verste verte niet meer op de ideeën van de vorige stadsregering. De geplande blokhuizen/bolwerken werden bastions en de wallen bleven bewust van aarde, conform moderne militaire inzichten. De nieuwe stadsgrens werd een gracht die over een onbekende lengte de loop van de Zijdewende volgde; dat was de sloot met kade die de ontginningssloten – tussen de weren – scheidde van het stadswater en tot de Heiligewegsvaart gelopen moet hebben. Eerst werd een smalle gracht gegraven, waartoe op 't laatste moment besloten was. Daarbuiten werd de schans met bastions aangelegd en daar weer buiten de vestgracht, geheel in analogie met de latere Lijnbaansgracht, schans en Singelgracht. Die smalle binnengracht liep maar tot de Beulingsloot (zie kaart 1597) en is tijdens de Derde Uitleg de binnenkant van de Herengracht geworden. Met de vrijgekomen grond werden wal en bolwerken aangelegd. Aan die vestingwerken werd op 9 mei 1585 begonnen en ze kwamen datzelfde jaar nog gereed. De gewonnen bouwgrond werd zo spoedig mogelijk verkaveld en verkocht, waarmee het vervolg van de uitleg betaald kon worden.



Langestraat, recente tekening

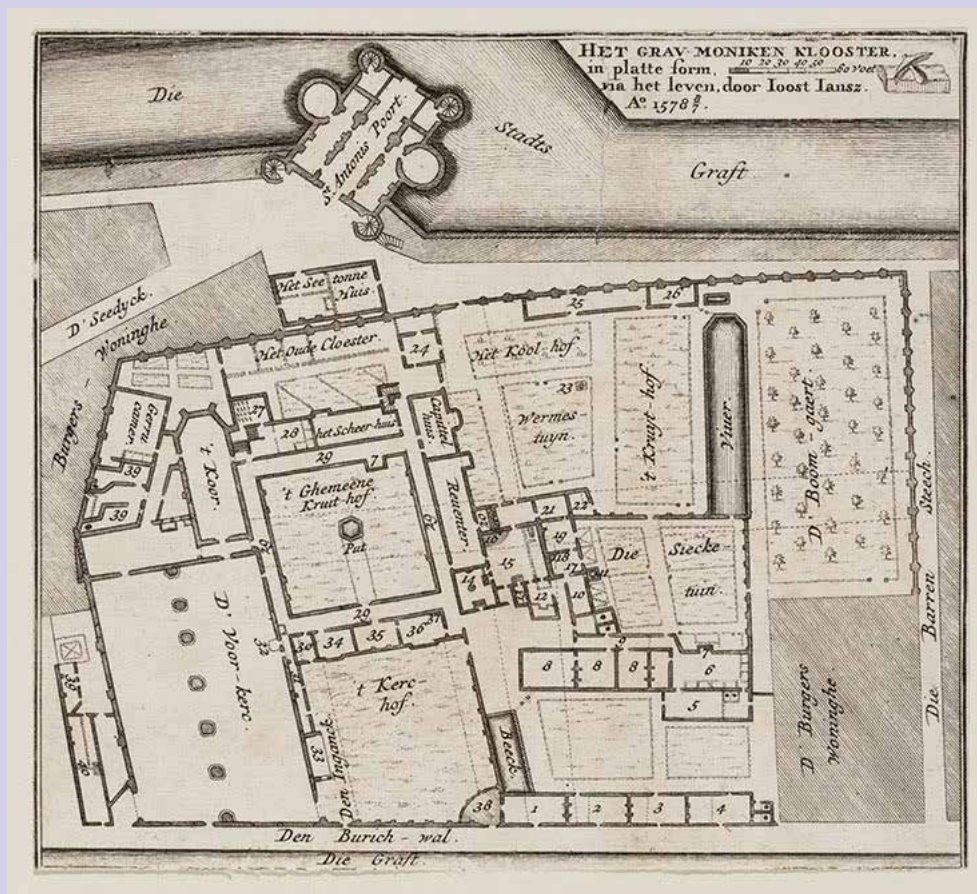
De grote namen van de Derde en Vierde Uitleg, Lucas Jansz Sinck en Cornelis Danckerts, komen regelmatig langs. Wie het vele voorbereidende werk voor de Eerste en Tweede Uitleg voor zijn rekening heeft genomen is minder bekend. Dat was landmeter Joost Jansz. Bilhamer die we kennen van de grote landkaart van [Noord-Holland en West-Friesland](#) uit 1575 en dan vooral door het zelfportret ten voete uit, met de attributen van de landmeter.

Joost Jansz verrichtte al zeker vanaf 1570 werk in de Lastage voor de stad Amsterdam. Ondermeer tekende hij twee forten, die overigens nooit uitgevoerd werden. Aan de hand van rekeningen zien we vanaf 1577 een gestage stroom vergoedingen voor geleverd werk en soms is daar ook aan af te lezen waarvoor hij betaald kreeg. Na de Alteratie heeft Joost Jansz enkele kloosters opgemeten ter voorbereiding van een herverkaveling. Zo zijn tekeningen bekend van het Minderbroedersklooster en van het Sint Jorishof. In 1578 is hij doende met de versteviging van wat later de Oude Schans ging heten, met het fort en bolwerk aan de St. Anthoniesdijk en buiten de Haarlemmerpoort. Ter voorbereiding van de uitleg buiten 't Singel bracht Joost Jansz diverse landerijen in kaart, waarvan delen onteigend zouden moeten worden voor de stadsuitbreiding. Zo zijn kaarten bekend van de Gasthuisweren en het Benninghweer uit 1586 en de Haarlemmerdijk in 1587. Behalve landmeter wordt Joost Jansz ook nog ontwerper, architect, steenhouwer en rooimeester. In 1589 brengt hij het gebied van het eerste deel van de Tweede Uitleg in kaart, tussen Haarlemmerdijk en Benningsloot en bemoeit zich met het rooien van de kavels. Zijn dagloon bedroeg toen 30 stuivers, maar uit zijn totale vergoedingen betaalde hij ook knechten en materiaal. In 1589 krijgt hij ook betaald voor zijn eerste werkzaamheden in het



kader van het vervolg van de Tweede Uitleg, tussen Benninghweer en de Amstel. Zijn laatste rekening dateert van 1590, slechts een paar weken voor zijn overlijden. Dat betreft werkzaamheden voor wijzigingen buiten de Regulierspoort, die ongetwijfeld te maken hadden met de verplaatsing van het bolwerk aan de Amstel van de Bakkersstraat naar buiten de Blauwbrug (t/o de Pikeursplaats).

Links: Landmeter Joost Janszoon Beeldsnijder, ook wel Bilhamer genoemd
Onder: Plattegrond Minderbroedersklooster tussen Kloveniersburgwal en Oudezijds Achterburgwal





Rentebrieven

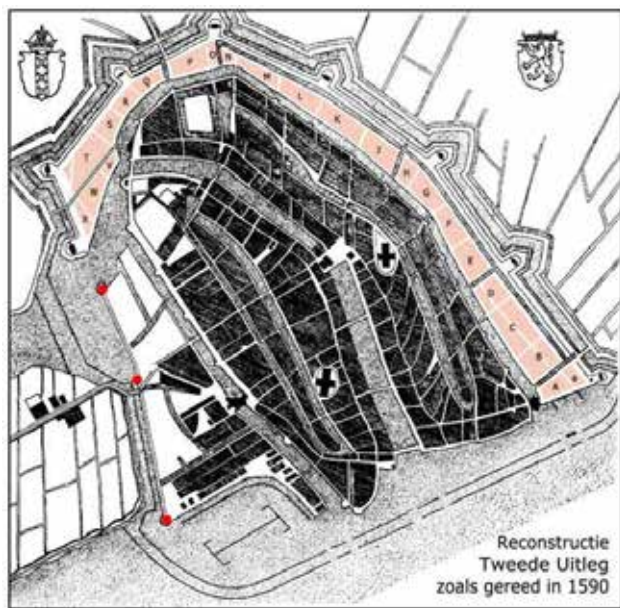
Na de kwalijke ervaringen in de Lastage sinds 1578, over de omslag van de gemaakte kosten over de grondbezitters, hanteerde de stad nu een nieuw wapen: onteigening. De grondstukken werden in 1585 getaxeerd, maar voor aankoop ontbrak het geld. De oplossing was een los- of lijfrentebrief in ruil voor de grond. Met die brief in de hand had de verkoper de keus tussen een levenslange uitkering of het recht om erven terug te kopen zodra die ter beschikking kwamen. Daarvoor werd al in 1579 octrooi gevraagd en verkregen van de Staten van Holland welk octrooi door landvoogd Leicester in 1586 nog eens bevestigd werd. De prijs voor die grondstukken was echter niet onderhandelbaar en varieerde flink, afhankelijk van de ligging. Veel grootgrondbezitters hebben daar gebruik van gemaakt en konden al doende op sommige (delen van) parken hun stempel drukken. Dat gaan we hieronder nog zien.

Parken

Het eerste deel van de nieuwe gracht, die pas met de Derde Uitleg Herengracht zou gaan heten, hield halt bij de Benninghsloot ter hoogte van de Gasthuismolen aan het Singel. De bouwblokken werden 'parken' genoemd en door dwarsstraten en -grachtjes verdeeld en die ter aanduiding een letter kregen. Straatnamen waren niet gebruikelijk in die dagen en de nieuwe vestgracht werd voorlopig met 'Achtergracht' aangeduid. Park A lag tussen de Haarlemmerstraat en Brouwersgracht. Ik gebruik de huidige topografische namen omdat die locaties destijds soms anders heetten of nog naamloos waren. Park A was onderverdeeld door de (Binnen-)Visserstraat in A en a. De Haarlemmerdijk

grensde direct aan het IJ en pas na het plempen van de houttuinen buiten de dijk werd aan die zijde een huizenrij gebouwd en de dijk tot Haarlemmerstraat. Park B lag tussen Brouwersgracht en Roomolenstraat, C reikte tot de Korsjespoortsteeg en D tot de Blauwburgwal, die toen nog Lijnbaansgracht heette tot in 1614 een nieuwe gracht met die naam gegraven was. Blauw zat in de naam van een brug over het Singel ter plaatse. Parken B, C en D liepen weliswaar van Singel tot Herengracht maar werden in de lengterichting doorsneden door de geplande Langestraat. In de rest van de uitleg was de strook grond te smal voor verdere onderverdeling in de lengte. Die Langestraat werd een nauwe bedoening, niet alleen voor de erven aan die straat zelf maar ook voor de huizen aan Singel en Herengracht ter plaatse. Geen riante tuinen maar minieme binnenplaatsjes en ook vandaag nog is hier het verschil tussen de oneven kant van de Herengracht en de overkant duidelijk zichtbaar.

Park E liep tot de Bergstraat, F tot de Oude Leliestraat, G tot de Driekoningenstraat en H tot de Warmoesgracht. Park J werd slechts gedeeltelijk aangelegd tot de Benninghsloot. Het was intussen 1586 en vanaf 31 mei van dat jaar werden de grondstukken tot de Amstel getaxeerd.



Park J werd uitgebreid tot de Gasthuismolensteeg en de over het land lopende Benninghsloot werd gedempt. Park K liep tot de Romeinsarmsteeg, L tot de Oude Spiegelstraat, M tot de Wijde Heisteeg en park N tot de Beulingsloot. Het piepkleine park O liep tot de Beulingstraat en P tot het Koningsplein, dat is de rond 1636 gedempte Heiligewegsburgwal. Park Q liep tot de St.Jorisstraat, R tot de Geelvinksteeg en S tot de Vijzelstraat. Vandaag wordt de ruimte tussen Herengracht en Singel op dit punt doorsneden door de Reguliersdwarsstraat maar die maakte toen de begrenzing van de bebouwde ruimte uit, ook voorbij de Vijzelstraat. Park T lag namelijk tussen Vijzelstraat, Reguliersbree- en -dwarsstraat en werd afgesloten door het wagenplein van de nieuwe Regulierspoort op het huidige Rembrandtplein. Tussen Reguliersbreestraat en Amstel kwamen wel nog drie parken maar die waren al bebouwd, meestal door nijverheid langs de Amstel. Park V was de driehoek tussen Muntplein, Amstel en straat, gescheiden van park W door wat genoemd werd de Watersteeg, waarschijnlijk de huidige Regulierssteeg. Park X tenslotte liep langs de Amstel van Halvemaansteeg tot ongeveer de huidige Bakkersstraat. Onduidelijk blijft wat de plannen van de stad met deze drie laatste drie parken waren, feit is dat ze voorlopig spaarzaam bebouwd bleven, waarvan een groot gedeelte al voor de uitleg bestond. We schrijven intussen 1587.

Bolwerk aan de Amstel verplaatst

De in 1587 begonnen uitleg tot wat later de Herengracht ging heten sloot aan de Amstel aan op een punt tegenover fort Swanenburgh op de zuidwesthoek van Zwanenburg, ongeveer waar de Bakkersstraat is. Jammer genoeg is er geen kaart gemaakt die uitsluitel over de precieze vorm geeft, wel de reconstructie op pag. 7. Dr.

Burger heeft in Amstelodamum in 1918 een kaartje gepubliceerd voor de periode tussen 1587 en 1593. Klik die plattegrond (p.6) voor een vergroting. In dat laatste jaar immers kwam een nieuw bolwerk aan de Amstel gereed en werd de Blauwbrug geslagen. Het bolwerk bij de Bakkersstraat lag er dus niet lang! In 1591 werden namelijk de plannen voor de verhuizing van de scheepsbouw en aanverwante industrieën van de Lastage naar Rapenburg, Marken en Uilenburg ontwikkeld. Bovendien moest de Deventer Houtmarkt verhuizen, waarvoor Vlooienburg gepland was. Daarmee zou aan de oostzijde van de rivier de stadsgrens net buiten het Leprozenhof komen te liggen en sloot het afsluitende bolwerk op de westoever niet meer aan bij die grens. Tijd om het spiksplinternieuwe bolwerk aan de Amstel te slopen en in 1592-'93 een stuk zuid-oostelijker opnieuw te bouwen. Dat is het bolwerk zoals het op de kaart van Pieter Bast voorkomt en waarmee voorbij de Bakkersstraat nog een hele lap grond toegevoegd werd waarin nu Wagen- en Paardenstraat en Engelse Pelgrimsteeg liggen. De courtine met de nieuwe (houten) Regulierspoort werd gehandhaafd, wat een vreemde knik in de wal veroorzaakte, wat militair gezien een gruwel was.

Duvelshoek

Met het park T liep het mis doordat de stad de grip op de inrichting kwijtraakte. Een groot deel van de erven tussen Amstel en Vijzelstraat was eigendom van Jacob Schaep. Diens vader bezat al vóór de uitleg ter plaatse enkele weren die door de stad gedeeltelijk onteigend werden, waarvoor Jacob weer erven terug kon kopen. Hij rooide zelf extra stegen en verkavelde zijn erven opnieuw om ze aan 'kleyne luyden' te verhuren. Dat werd de 'Duvelshoek', een der meest groezelige buurten van Amsterdam, met de Blindeman-,

St.Pieter-, Suikerbakker-, Land van Belofte- en Schapensteeg. Dat was nog het riant deel; naamloos waren de diverse sloppen en gangen die tot nog meer in pandige krotten leidden. In de twintigste eeuw pas hebben de diverse bioscooptheaters, de Galeries Modernes (HEMA) en andere grote bedrijven aan de Vijzelstraat aan de meeste stegen en sloppen een einde gemaakt. Dit leverde de stad wel ervaring op hoe bij volgende uitbreidingen niet dezelfde fouten te maken. Er werden aan de kwaliteit van de bebouwing voortaan strenge eisen gesteld. Nijverheid bijvoorbeeld werd nog slechts op vooraf vastgestelde parken toegestaan en ook pakhuizen werden niet overal geaccepteerd.

Duvelshoek: Blindemansteeg gezien naar Land van Beloftesteeg





Uilenburg

Ook ten oosten van de Amstel liep een en ander niet zoals de stad bedoeld had. De eilanden werden aanvankelijk gretig in bezit genomen door de scheepsindustrie, de Admiraliteit en de Oost-Indische Compagnie. De enorme vlucht die Amsterdam en de hele Republiek namen in de 'gouden' eeuw maakte dat de 'grootverbruikers' medio zeventiende eeuw alweer uit-
zagen naar grotere

grondstukken waar ze verder konden uitbreiden. Dat werden de eilanden Kattenburg, Wittenburg en Oostenburg en de oude plekken werden ingenomen door eveneens expanderende particuliere wer-
ven. Uilenburg, dat van meet af aan tevens bewoond was geweest, werd aan het particuliere initiatief overgelaten. Dat bracht met zich mee dat ook dit deel van de stad intensief bewoond ging worden wat bijna automatisch tot verkrotting leidde.

Lees ook: <https://www.theobakker.net/pdf/rapenburg.pdf>

Links: In de Jodenbuurt, tekening van het dagelijkse gebeuren in de buurt
Onder: Uilenburg, Houtkopersburgwal met Steenvoetshuis en de achterkant van de huizen aan de Joden Houttuinen



Vlooienburg

Het land tussen Amstel en Sint Anthoniesdijk werd voorbestemd om de houthandel en –opslag uit de binnenstad te kunnen verdrijven. De Deventer Houtmarkt aan de Nieuwezijds Voorburgwal werd verplaatst naar het uiterste puntje van de stad, dat vandaag Jonas Daniël Meijerplein heet. Vlooienburg ging de houttuinen herbergen, wat betekende dat een strook van twintig meter aan het water onbebouwd moest blijven om de stapels hout te bergen. Ook dit hield door de voortschrijdende welvaart en de ongekenne schaalvergroting niet lang stand. De houttuinen verhuisden opnieuw en Vlooienburg werd wooneiland met het eerder omschreven gevolg: verkrotting.



Met deze laatste twee buurten is meteen de omtrek van het armste deel van de vooroorlogse ‘Jodenbuurt’ gemarkeerd.

Lees ook: <https://www.theobakker.net/pdf/vlooienburg.pdf>

Bolwerken

Jammer genoeg waren namen voor de bolwerken van de Tweede Uitleg nog niet gebruikelijk, wat het bestuderen ervan moeilijk maakt. We kennen maar een paar bolwerken bij naam, t.w. het Schuttersbolwerk aan de Herengracht, het derde vanaf het IJ. De benaming

Boven: Bolwerk ‘over de pikeursplaats’, ten westen van de Amstel, met molen ‘t Juffertje. Op de achtergrond de derde Regulierspoort, de latere Boterwaag
Links: Het bolwerk aan de oostoever van de Amstel, nu Nieuwe Amstelstraat. Rechtsachter de bebouwing van Vlooienburg, in het midden achter de Blauwbrug



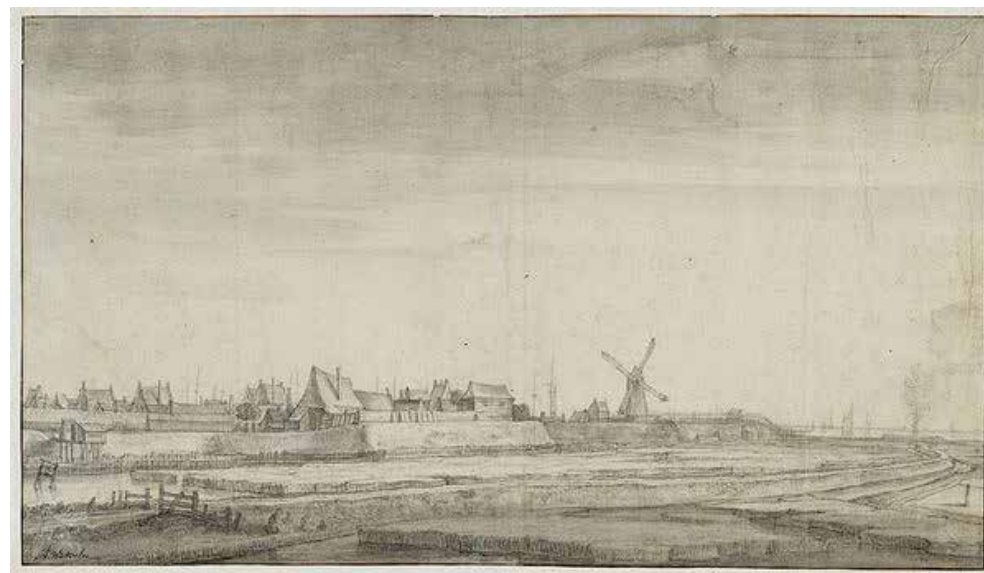
en plaatsaanduiding komen geheel voor rekening van de heer Van den Hoek Ostende die het als enige in Amstelodamum vermeldt. Dan het Majoorbolwerk, dat in meer bronnen gevonden wordt. Dat lag ten noorden van de Heiligeweg en wordt op de kaart van Balthasar Florisz. van Berckenrode (1625) nog slechts als een rudiment weergegeven. Dit bolwerk lag namelijk in de knik ter hoogte van de latere Leidsegracht. Het derde bolwerk dat we bij naam kennen is Rijsenhoofd, helemaal aan het IJ gelegen, waar vandaag het Kadixplein ligt (afb. p.9).

Het oudste bolwerk van de Tweede Uitleg is de evenknie van Rijsenhoofd aan de Herengracht, ook aan het IJ maar dan aan de westkant. Het fort was, zoals hierboven omstandig uitgelegd, rond 1585 gebouwd als vooruitgeschoven fort ter versterking van de zwakke

*Boven: Bolwerk ten noorden van de Sint Anthoniespoort met korenmol De Ruyter
Rechts: Bolwerk Rijsenhoofd, het laatste bolwerk voor het IJ*

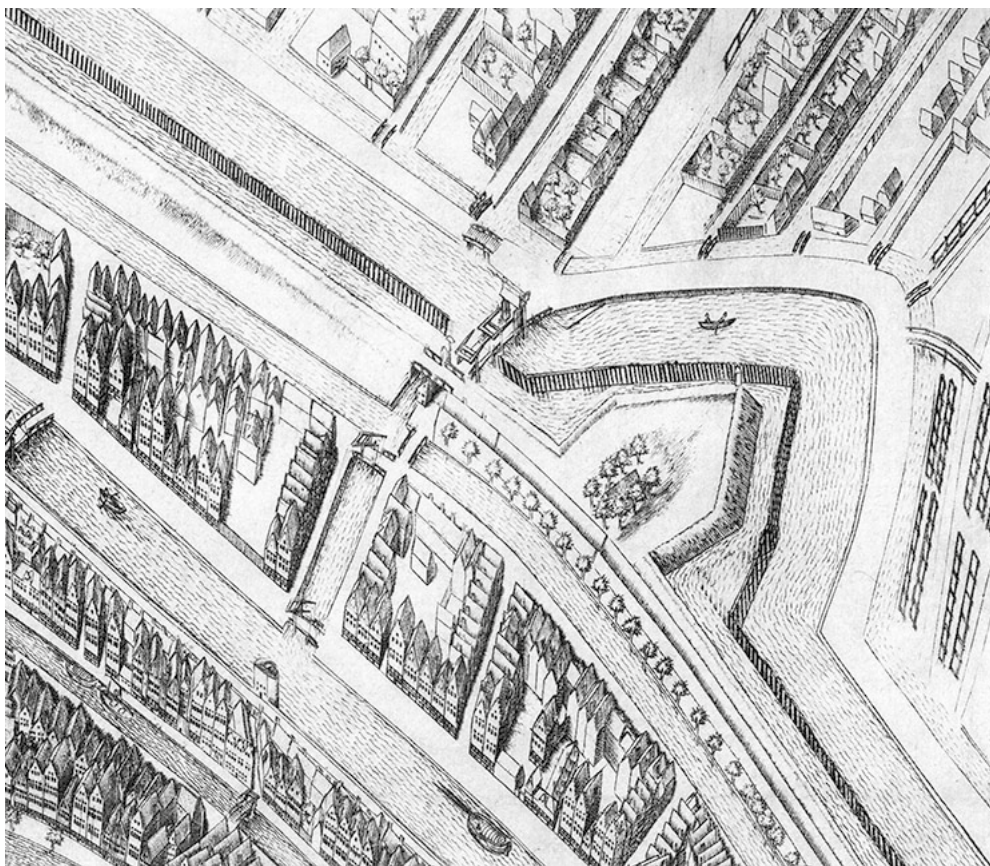
Haarlemmerpoort, naar we aannemen een hekkenpoort. Toen het ingepast moest worden in de nieuwe omwalling werd de vorm aangepast en daar is Pieter Bast, geen Amsterdammer, over gestruikt. Het bolwerk kwam namelijk flink verhaspeld op de kaart terecht en u mag de weergave dan ook met een korreltje zout nemen. Het stukje vestgracht werd later gedempt tot Herenmarkt.

De andere bolwerken kennen we soms onder een naam ten opzicht van een bekende locatie, zoals 'over de Pikeursplaats', 'over de Stadthuyn', enz. Naast de Sint Anthoniesdijk lag een bolwerk waarop korenmol De Ruyter stond, die in 1662 van daar verhuisde naar bolwerk Outewaal naast de Muiderpoort. De Ruyter was op zijn plek aan de Anthoniespoort al een bovenkruier en zou wel eens de eerste van dat type in de stad kunnen zijn (zie afbeelding links). Die Sint Anthoniesdijk moest voor de vestinggracht doorgraven worden en daar verlangde de beheerder van die dijk een stenen beer, de eerste versie van de Oosterbeer (zie afb. titelpagina)



Poorten

De nieuwe omwalling kende een aantal poorten, meestal aan uitvalswegen waar meer stadinwaarts ook al poorten hadden gestaan. Om te beginnen een nieuwe Haarlemmerpoort. Dat is een beroerd begin van de opsomming want dit was helemaal geen poort maar een stevig hek achter een dubbele wipbrug over de Herengracht (zie afb. p. 3). We mogen hierbij niet vergeten dat deze situatie een tijdelijk karakter had. De loop van de toenmalige Haarlemmerdijk kwam niet overeen met die van de huidige Haarlemmerstraat en



-dijk. Die zou ter gelegenheid van de Derde Uitleg naar het noorden verlegd en rechtgetrokken worden. De oorspronkelijke dijk slingerde ongeveer langs de Brouwersgracht. De volgende mogelijkheid om de stad te verlaten was de nieuwe Jan Roodenpoort, die direct naast de Warmoesgracht stond. Van de poort ken ik alleen de afbeelding op de vogelvluchtkaart van Pieter Bast links. De ligging strookt niet met de oude Jan Roodenpoort, die immers tegenover de Oude Leliestraat stond en dat zal te maken hebben met een der – in de weg liggende – nieuwe bolwerken.

Boven: De Heiligewegspoort in de stenen versie van 1637

Links: De Jan Roodenpoort zoals die op de kaart van Pieter Bast (1597) voorkomt



De volgende poort, nu een serieus poortgebouw, stond naast de Heiligewegsburgwal. Het feit dat de eerste drie poorten slechts noodvoorzieningen waren doet denken dat men al vergevorderde ideeën had over spoedige verdere uitbreiding die er vanaf 1610 inderdaad kwam. De Heiligeweg echter bleef buiten die uitbreiding en de poort daar kreeg daarom een permanent karakter. De Heiligewegspoort was aanvankelijk van hout opgetrokken maar werd in 1637 naar een ontwerp van Jacob van Campen opnieuw in steen gebouwd. De oude Regulierspoort, waarvan de Munttoren het schamele overblijfsel is, werd vervangen door de nieuwe Regulierspoort op het huidige Rembrandtplein, ook een houten noodoplossing. Door de wijziging in de uitleg ontstond een vreemde knik in de omwalling maar de poort bleef gehandhaafd. Daar sloot de brug aan op de bestaande

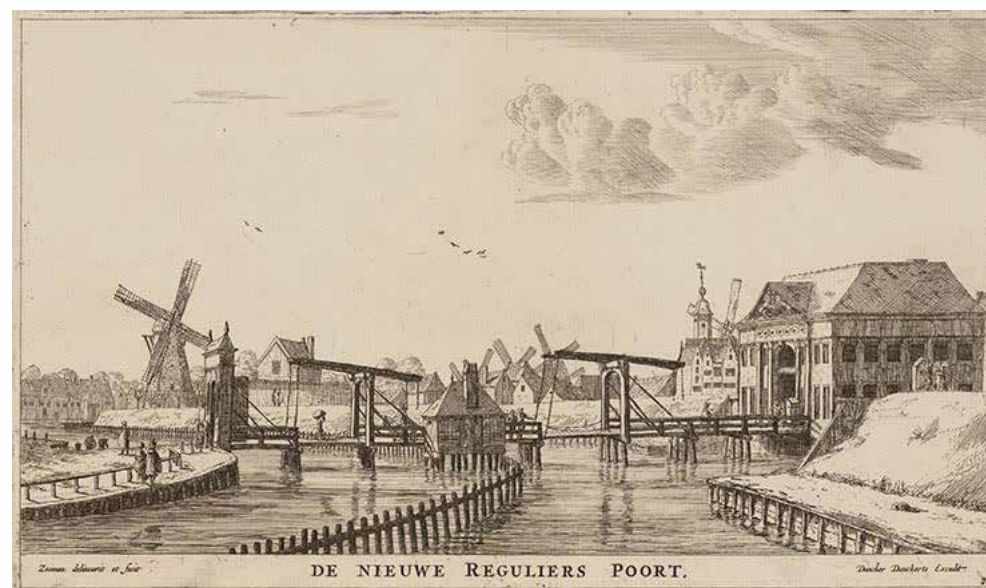
Boven: De Regulierspoort in nooduitvoering als hekkendoor

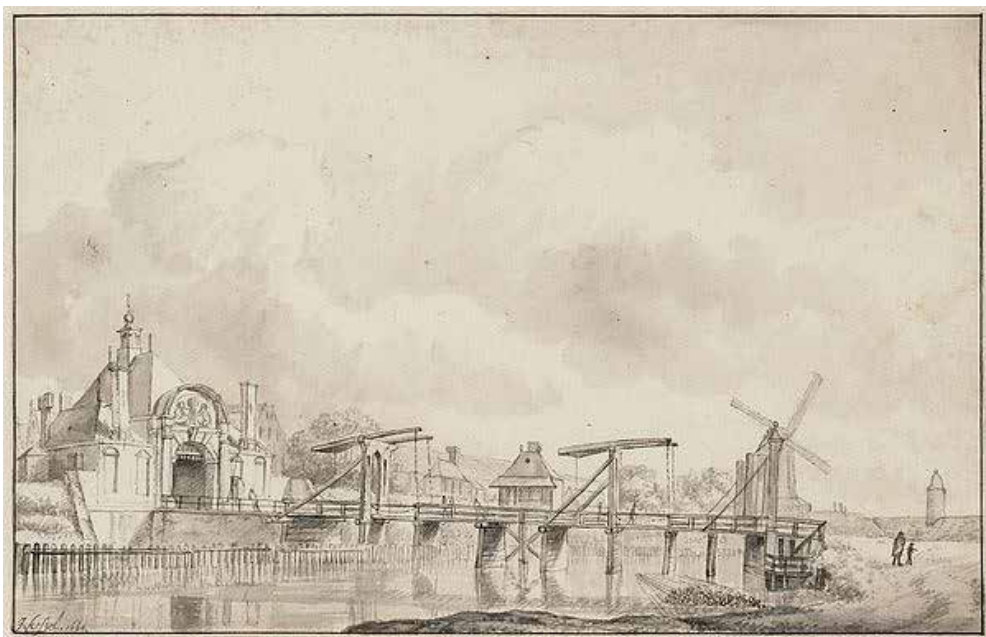
Rechts: De in 1636 in steen uitgevoerde nieuwe Regulierspoort; dit poortgebouw bleef na de Vierde Uitleg staan als Boterwaag.

Beide etsen zijn van Reinier Nooms

Regulierslaan langs het in 1532 afgebrande Regulierenklooster. Ten oosten van de Amstel was maar één poort, de tweede Sint Anthoniespoort op de gelijknamige dijk (afb. pag. 14). Het was eerst een hek maar in 1636 werd dat alsnog vervangen door een stenen gebouw. Het op het laatste moment nog verstenen van een aantal poorten moet gezien worden in de onzekere militaire situatie aan het einde van de Tachtigjarige Oorlog en de opmaat naar de Engelse oorlogen niet lang daarna. Al die fraaie gebouwen bleken na de Vierde Uitleg en de bouw van de Muider-, Weesper- en Utrechtsepoort alweer overbodig en werden op de Regulierspoort na rond 1670 weer afgebroken.

Zoals in meer steden zien we het aantal kleine in de muur uitgespaarde doorgangen, die meestal door werklieden en marktgevers gebruikt werden; zo ook bij deze uitleg. Het vroeg zeventiende-eeuwse Amsterdam moest het met deze vijf uitgangen doen.





Belangrijke vaarverbindingen, behalve het IJ en de Amstel natuurlijk, waren de Heiligewegsvaart (Overtoomsevaart) en Boerenwetering. Tussen 1600 en 1603 werden de oude stadsmuren aan Singel, Kloveniersburgwal en Geldersekafe afgebroken.

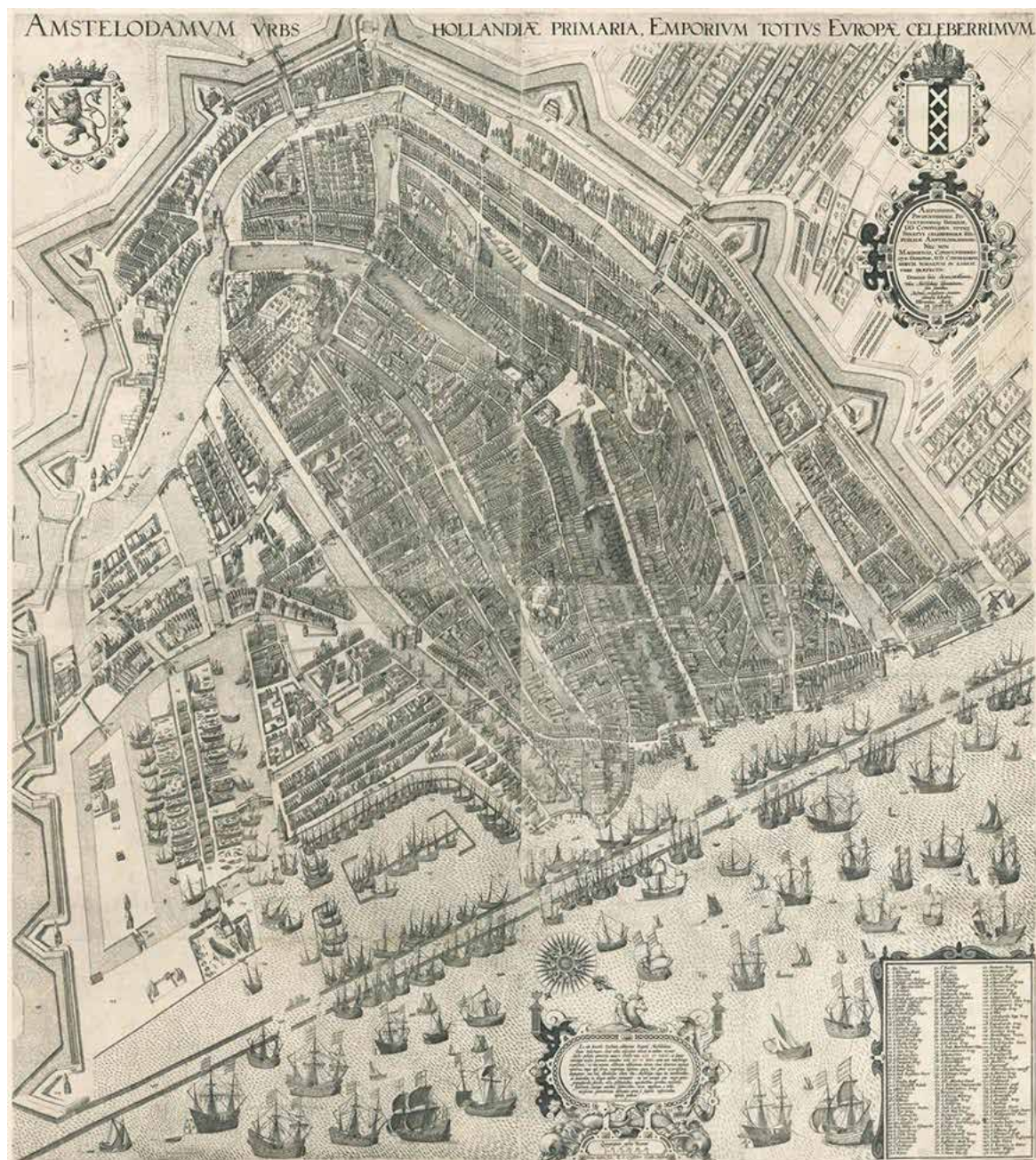
Boven: Sint Antoniespoort, de stenen versie van na 1636 met dubbele wipbrug en helemaal rechts de Oosterbeer (zie ook titelpagina)

Rechts: Gezicht op de Buiten-Amstel vanaf de Blauwbrug



De nieuwe omtrek van de stad heeft niet lang stand gehouden. In 1609 vroegen en kregen ‘burgemeesteren’ al octrooi op de volgende uitleg, die in 1610 in gang gezet werd. Daar was het Twaalfjarig Bestand ook debet aan. De bevolkingsaanwas en het ‘buitentimmeren’ liepen volledig uit de hand. Op het moment dat de Derde Uitleg van start ging was het buitengebied al zo dicht bevolkt dat de vroedschap die alleen tegen zeer hoge verhuisvergoedingen kon vrijmaken. De oude 100 gaarden-grens lag namelijk ter hoogte van de latere Prinsengracht en over de bebouwing daarbuiten had Amsterdam niets te vertellen. Onderdeel van het octrooi van 1609 was dat de te slopen of verplaatsen huizen behoorlijk gecompenseerd zouden worden. Dat is de geboorte van de Jordaan.

Lees ook: <https://www.theobakker.net/pdf/reguliersplein.pdf>



De Tweede Uitleg

Pieter Bast legde in 1597 het resultaat van de Tweede Uitleg vast in een vogelvluchtkaart. Hij leunde qua vormgeving stevig op het werk van Cornelis Anthonisz door ongeveer dezelfde situatie aan te houden. De bolwerken waar we langs liepen en de poorten die we besproken hebben, staan op deze kaart. Waar we weinig aandacht aan besteedden is de verdedigingslinie in het IJ, die uit een dubbele palenrij bestond met enkele doorgangen die 's nachts met een boom afgesloten werden. De werkeilanden Rapenburg (VOC) en Marken (Admiraliteit) zijn nog betrekkelijk leeg, maar Uilenburg raakt al vol. [Lees meer](#) over deze kunstmatige eilanden. De (Oude) Waal lijkt op de kaart niet druk maar is in werkelijkheid zwaar onderbemeten en begon tot overmaat van ramp ook te ondiep te worden. Binnenkort zal er ten westen van de stad een Nieuwe Waal aangelegd worden.

De ad hoc gewijzigde omwalling door de uitbreiding van 1593 is ten westen van de Amstel rond het Reguliersplein goed zichtbaar. Ook [daarover](#) valt meer te lezen... Dat enkele bolwerken links aangesneden zijn komt doordat Bast al begonnen was aan zijn kaart toen op het laatste moment tot een uitbreiding besloten werd. Hij en zijn uitgevers maakten tot 1610, toen de Derde Uitleg van start ging nog 6 versies van de kaart met steeds de tussentijdse wijzigingen daarin verwerkt.

Theo Bakker's Domein



Op deze site vindt u makkelijk leesbare maar toch informatieve verhalen over de ontstaansgeschiedenis van Amsterdam. Ze zijn onderverdeeld in rubrieken als Middeleeuwen, godsdiensten, nijverheid en handel, transport, openbaar vervoer, haven, watermanagement, stadsuitleg, annexaties, verkeersdoorbraken, chroniquers en allerlei andere zaken.



Klik hier voor een overzicht van alle PDF's op deze site

